

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ****Бутирін Є.О.,***кандидат юридичних наук,**доцент кафедри теорії та філософії права**Одеського державного університету внутрішніх справ*

УДК 342.553(477)

DOI https://doi.org/ 10.32845/2663-5666.2019.4.1

**ЗАПРОВАДЖЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
ПЕРІОДУ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ**

Постановка проблеми. Кожен історичний період наповнює історико-правову тематику новим змістом. У цьому контексті актуалізуються підходи до вивчення історичного досвіду у частині наповнення реальним змістом міського самоврядування. Тому, попри те, що проблема дослідження магдебурзького права не нова, його проблематика знову привертає увагу дослідників до проблеми, яка єднає нас з європейськими цінностями та наповнює правову тематику новим світоглядним змістом. Науковий інтерес у цьому плані являє проблема порівняння особливостей магдебурзького права в українських містах у XIII–XIX ст. та сучасних ознак децентралізації публічної влади.

Аналіз актуальних досліджень. У різні часи особливості поширення магдебурзького права на теренах України досліджували такі вчені, як: В.Б. Антонович, Д.І. Багалій, Т.В. Белікова, М.Ф. Владимирський-Буданов, М.С. Грушевський, С.М. Іваницький-Василенко, В.Ф. Інкін, О.Ф. Кистяківський, М.І. Костомаров, Ф.І. Леонтович, В.Д. Отюмановський, Ф.В. Тарановський.

Метою статті є аналіз історико-правових засад магдебурзького права, особливостей його поширення на територію України, розкриття організаційно-правових основ його функціонування, усвідомлення його значення для соціально-економічного розвитку українських міст у період Литовсько-Польської доби.

Виклад основного матеріалу. З часів укладення унії між Короною Польською та Великим князівством Литовським (1385 р.), наголошує Р.М. Лашенко, старовинному укладу життя починає загрозувати ворожа сила – «право» польсько-німецьке, шляхетське, в уяві народу – право «панське»; народ не міг не відчувати, як із сусідньої Польщі почали все сильніше та інтенсивніше ширитися на рідних його теренах ворожі стародавнім українським звичаям положення цього панського права; народ не міг не помічати, як з поширенням «панських прав», з наданням боярству господарями литовськими різних привілеїв, ворожих нашому народові, не тільки соціально, але й національно, почали переходити й найбільш хиткі елементи із місцевих князів та бояр, на все життя народне почали, хоч і повільно, накладатися ланцюги неволі [1, с. 18].

Певна відмінність притаманна розвитку галицької землі, яка потрапила до складу Корони Польської у 1349 р., влада якої, як у свій час і литовська, обачно не поспішала вдаватися до радикальних змін. І система місцевого самоврядування, традиційно притаманна галицько-волинським землям, продовжувала функціонувати, а регулювання суспільних відносин відбувалось за руським звичаєвим правом та Руською правдою. Утім, ще за правління останнього «Божою милістю природного князя Малої Русі» (лат. “*Dei gratia natus dux minoris Russiae*”) – Юрія II Болеслава Тройденовича галицькі міста почали набувати німецького права. Ця тенденція була зумовлена політикою залучення князями німецьких переселенців на галицько-волинські землі.

Ще починаючи з XII ст. на терени Великої та Малої Польщі стали проникати німецькі колоністи, яким у цьому сприяло чимало чинників. А саме вільної слов'янської землі було досить, робочої сили задля її обробки не вистачало, а звідси й прихильне ставлення польських королів та панів до колоністів. Осідаючи великими громадами на слов'янських землях, німці приносили з собою й своє право, яким вони правувались. І тут, безперечно, можна вести мову про те, як німецьке міське право стало важливим містоутворюючим чинником. Так, відомий дослідник німецької колонізації та магдебурзького права в Польщі О. Лянге у своїй ґрунтовній монографії щодо локації великопольських міст на німецькому праві зазначав, що німецька колонізація принесла з собою до Польщі міське право, якого Польща до цього не знала, а без міського права немає міст у повному правовому сенсі цього слова [2, с. 12–13]. Приблизно на такій позиції стояв і С.В. Юшков [3, с. 183].

Пригадаємо й протилежну думку В.І. Пічети, який зауважував, що майже дев'яносто відсотків міст, які, на погляд німецьких дослідників, були начебто засновані німецькими колоністами в XIII–XIV ст. фактично були старими зруйнованими польськими містами, які виступали не лише центрами управління, але й ремесла та торгівлі. Всупереч твердженням німецьких істориків, у містах переважало польське населення, а не німецьке. Цехи в польських містах також виникали не внаслідок

рецепції магдебурзького права. Хоча статути цехів, що з'явилися в XVI ст., справді були складені за німецьким взірцем [4, с. 144–146].

Польські королі, йдучи назустріч колоністам, своїми привілеями надавали новим осадкам користуватися німецьким правом – *jus teutonicum magdeburgense*. Зазвичай процедуру влаштування нової колонії на німецькому праві доручали уповноваженій особі – «локатору» (лендвійту) [5], який після необхідних організаційних заходів з часом перетворювався на спадкового вїта. Ця посада сконцентрувала в собі як адміністративні, так і судові функції, перебуваючи при цьому у ленних відносинах із землевласником. Саме інститут вїтвства був характерним проявом німецького права в Польщі [6, с. 31].

Відтоді, як у XIII ст. на українських землях починається запровадження магдебурзького права, значна частина осадників міст походила з родин «локаторів», діти вїтв та солтисів несли батьківську справу на нові землі. Отже, осадники, що були походженням з магдебурзького архієпископства, займалися локацією міст у Сілезії, їхні нащадки у Малопольщі, Великопольщі, Хелмінській землі, на Спішу, малопольські осадники на Червоній Русі, хелмінські осадники в Пруссії і на Мазовшу [7, с. 43–57, 52–53].

Отже, декларована великими князями Литовськими та до певної міри польськими королями «політика нечипання старини» залишалася на папері привілеїв та жалуваних грамот, що не заважало у повсякденному житті руйнувати удільний порядок руських земель, замінювати удільних князів своїми намісниками та воєводами, перекладаючи на себе найбільш важливі права удільних князів, проводячи земельні реформи. Відкриті заходи щодо руйнування старини у юридичній площині стали проявлятися насамперед через запровадження магдебургії. Дослідники відзначають значний вплив німецького права на перебудову слов'янських земель, що межували з Німеччиною, та їх міського устрою. З цього часу розпочинається занепад у Польщі старослов'янського міського устрою, власне тоді ж давній город починає зватися «містом» [8, с. 107].

Право, яким послуговувались німецькі колоністи в Польщі, було певною мірою систематизовано у м. Магдебургу, – збірник саксонських законів – *Sachsenspiegel* Ландрехт (*Speculum Saxonum*), переважно публічних та законів франкських *Weichbild* Вейхбїльд (*Jus Municipale*) [9, с. 60]. Найвідомішим з них є “*Das sächsische Weichbildvulgata*”, чи то просто «Вульгата». Після Радомського сейму 1505 р. його делегати звернулися до Олександра Ягеллончика з проханням оприлюднення прав, що діяли на той час у Польщі. Тягар кодифікації прийняв на себе Великий коронний канцлер Ян Ласький, і не лише за своєю посадою, а й зі значного досвіду в систематизації польського права. Перший друк статуту було здійснено у січні 1506 р. під розлогою назвою [10], тому в офіційних документах її трохи скоротили: “*Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum publicitus decretorum,*

approbatorumque” [11] («Посполитий привілей конституцій і індультів Польського Королівства, публічно оголошених і затверджених»), втім в історіографії більш відомого під назвою «Статут Ласького»).

Статут містить правовий матеріал двох типів, це насамперед публічні конституції та індульти, а також права людські та Божі *motu proprio* короля до привілею додані. Юридична сила цих текстів виникала або з права Божого, або також із людського, додатково зміцненого правовою волею короля Олександра Казимировича [12]. Серед останніх якраз і були джерела міського права: “*Jus Civile Magdeburgensis*”, “*Speculum Saxonum*”, “*Summa utriusque iuris Raimundi*”. Вони були подані в статуті таким чином: Вайхбїльд, Ландрехт, Любецьке право, Ленрехт та репробаційні булли з трактату “*Summa Rajmunda Partenorejczyka*” [13, с. 147–157]. Саме про такий перелік джерел у Статуті йдеться у конфірмаційному привілеї Олександра Ягеллончика [14, с. 172]. Сучасна історіографія визнає Посполитий привілей конституцій і індультів Польського Королівства як найдавнішу кодифікацію міського права, таку, що є найближчою до оригінальних джерел німецького права [15, с. 17].

Як можна бачити, в кодифікації Я. Ласького відсутні приписи хелмінського, чи то кульмського права, як вказує М.М. Кобилецький, на українських землях також правилися різновидом магдебурзького права – кульменським (хельмінським) правом, що характеризувалось ще більшим впливом римського права [16, с. 121–125]. Воно використовувалось у Речі Посполитій не лише в Королівській Пруссії, а й у Мозовії. Достеменно невідомо чому так сталося. Є припущення, що Я. Ласький намагався уніфікувати правові норми в містах Корони [17, с. 624], а інші вважають, що про уніфікацію не йшлося, бо в розпорядженні Великого коронного канцлера не було відповідних рукописів [18, с. 150].

Власне, на українських теренах хелмінське право діяло лише в кількох містах на заході, тому не мало такого значення, як магдебурзьке. До того ж під впливом останнього воно також поступово змінювалось [19, с. 28–29].

Загальний характер статутів магдебурзького права потребував копїткої роз'яснювальної діяльності, яка знаходила свій вираз в актах тлумачення норм права – ортілях (*urteil, ordele*), поясненнях у конкретних судових справах, за якими звертались ради міст до ради свого материнського міста. Від початку звернення були до м. Магдебург, але після надання Казимиром III у 1356 р. права видавати ортілі Краківському замку, звернення за роз'ясненнями до м. Магдебург були заборонені.

На пруській території право тлумачити та роз'яснювати правові джерела отримало лише м. Хелмно (Кульм), де діяв Вищий суд німецького права. На Русі таким правом користувався Львів [20, с. 24]. І якщо врахувати мовні проблеми на містах у сприйнятті класичних джерел магдебурзького права, то саме ортілі ставали найважливішими документами

у правозастосуванні, а тому на Русі часто магдебурзьке право міст називали львівським [21, с. 90].

Характерно, що, за твердженнями Ф.В. Тарановського, у привілеях, якими надавалося німецьке право руським містам, були відсутні відомості про те, в якій збірці слід шукати змістовні норми зазначеного права [22, с. 35]. Своєю чергою М.Ф. Владимирський-Буданов зазначав, що не треба мати думку буцімто німецьке право мало своє поширення за допомогою жалуваних грамот, воно поширювалося швидше та у більшому обсязі завдяки впливу прикладу [23, с. 5].

На думку М.Ф. Владимирського-Буданова, з розвитком муніципального права все обмежується «мурами міста» з підлеглими йому околицьними селами, окремо від міського суду утворюється земський суд. Землею стало саме дворянство, місто ж негацією землі. До того часу між градом та округою був повний та постійний зв'язок, раніше місто було головою землі, головною громадою між іншими громадами, що творили землю. Землі склалися з менших громад, центром яких також були міста (пригороди), що підлягали центральній громаді [24, с. 107].

Відповідно ж до норм німецького права місто повністю відривалося від своєї округи, а його населення залишалося за міськими стінами зі своєю, обраною на німецький зразок, владою – бурмістрами, радами та лавою. Право, що було вироблене на чужому ґрунті, пише В.Б. Антонович, у разі інших умов побуту і в досить далекі часи, не могло бути засвоєне мешканцями українських міст, з правничими поглядами та історичними спогадами, в яких воно не тільки не укладалося, але дуже часто розходилося у протилежному напрямі [25, с. 165].

Нині таке критичне ставлення до магдебурзького права науковців західно-руської школи історико-правової науки сприймається сучасними вітчизняними дослідниками як проросійське [26, с. 10], проте, частіше за все, така позиція не аргументується, а подається як доконаний факт. Утім, скоріше треба вести мову не про проросійську позицію апологетів цієї школи, а про їх критичний підхід, спрямований на акцентуацію негативних наслідків та несприйняття позитивних аспектів. У цьому разі слід враховувати, з яких світоглядних позицій надавалася оцінка запровадження німецького права на українських землях, якщо з інтересів українства, то аргументи, що наводилися М.Ф. Владимирським-Будановим, В.Б. Антоновичем та їхніми послідовниками, не є надуманими.

Свого часу Д.І. Багалій зазначав, що «основним і характерним рисом сього німецького права на українському ґрунті є бажання відокремити міщан в окрему, замкнену в собі групу, яка би представляла по спроможності самостійну одиницю в соціальному і економічному значенні. Се годиться зовсім з устроєм Речі Посполитої, до якої по Люблінській унії приєднувалася Русь. За польськими поглядами, кожен стан мав займатися власним своїм ділом: шляхта мала володіти мечем і хлопями, духовенство – молитись, міщани – займатись промислами, торгівлею,

ремеслом, хлопи – слухати своїх панів і обробляти їх ниви. Однак українському народові трудно було вложитись у ці рамки: се не гармонізувало з його минувиною. Та що й саме життя нарушувало се, що поставив закон» [27, с. 397–398].

Вартий уваги й той факт, що власне «доба магдебургії» на німецьких землях була недовгою і в XVII ст. магдебурзьке право, з притаманною йому архаїчністю, починає поступатися рецепції римського права, яке було більш розвинутим та здатним обслуговувати складні суспільні відносини [28, с. 21–22]. Утім, на сході Європи німецьке право продовжувало користуватися небувалим попитом й утримувало свої позиції тривалий час.

З огляду на це варто пригадати й тих дослідників, які наводили аргументи на користь магдебурзького права. Власне А. Янчек, а за ним і Т. Гошко зазначають, що ідея чужеродності магдебурзького права для українських міст виникла на тлі характерної для українських дослідників легенди про староруські досконалості [29, с. 206], намагання показати наявність самоврядування в давньоруських містах, яке нібито було природнішим на цих теренах і було претечею магдебургії [30, с. 29]. Але ці дослідники не лише «намагались», а й аргументами доводили це.

Так, М.К. Любавський зазначав, що очільники держав, даруючи це право містам, були переконані в тому, що воно буде сприяти успішному розвитку міст, збільшить демографію та покращить добробут. Серед позитивних чинників згадувалось звільнення міщан від певних повинностей, надання містам дохідних статей, спрямованих на розбудову міста, звільнення від присуду старост, державців, а разом з тим і звільнення від усіх прав і звичаїв, які заперечували норми магдебурзького права й, нарешті, запровадження в містах особливого самоврядування [31, с. 152–153]. Втім, і тут М.Ф. Владимирський-Буданов аргументовано доводить, що «отримане німецьке право не робило міста справжнє вільними, вони ніколи не звільнялися від влади старост, військових комендантів та економічних орендарів» [32, с. 7].

Своєю чергою М.В. Довнар-Запольський також не вважав причиною руйнування староруського ладу тевтонське право, такий погляд він називав згущенням фарб істориками. Староруський лад пішов в історію завдяки всезагальній переробці соціальних відносин, він перетворювався на інші форми суспільного життя. Науковець наполягав, що містяни великих міст, що переходили на магдебургію, не були однорідними в етнічному та конфесіональному планах і нове право якраз і було тією серединою, яка замірювала всіх городян, маючи в собі риси інтернаціоналізму [33, с. 275–276]. З такою констатацією важко погодитись, знайомлячись, до прикладу, з перипетіями української громади міста Lemberg.

Щодо початку юридичного оформлення цього процесу, то на переконання окремих істориків, останній галицький князь надав першу магдебурзьку грамоту в 1324 р. м. Володимир-Волинський. Другу отримало галицьке місто Сянок, в якому дія привілеїв

була поширена не лише на німецьких колоністів, а й на все населення міста [34, с. 1427–1428]. Хоча є фахівці, що наполягають, що першість належить саме м. Сянок [35, с. 415]. Обом поглядам бракує правоустановчої доказовості.

За відомостями літописних джерел німецькі поселенці почали з'являтися на східнослов'янських землях у XII ст. Перші згадки про заселення німцями Галичини датовані 1259 р., саме в цьому році, за Галицько-Волинським літописом, Данило Романович закликав до новозбудованого і добре укріпленого міста Холма купців та ремісників. Літопис зазначає, що в 1287 р. у м. Володимир-Волинський засновано першу міську гміну – самоврядну громаду, що правилася магдебурзьким правом, яке з'являється в місті завдяки німецьким колоністам [36, с. 226]. У тексті літопису задля позначення міщан починає вживатися термін «містичі» замість «гражани», саме під містичами малися на увазі міщани на німецькому праві.

Власне, на думку З. Качмарчика, Володимир-Волинський був першим містом західного типу на Русі [37, с. 124]. Втім, першість тут не є принциповою, важливо те, що ще до потрапляння під владу корони польської галицькі землі демонструють тенденцію до запровадження німецького досвіду за магдебурзьким зразком.

Підвладність польській державі зумовило поширення цієї тенденції, бо тут німецьке право мало офіційне визнання і саме це створило альтернативне правове підґрунтя для діяльності місцевого самоврядування. Саме з цього часу польські королі починають масово надавати магдебурзькі грамоти українським містам. У червні 1356 р. привілей на магдебурзьке право надається м. Львів [38, с. 7–28], у якому Казимир III після його захоплення залишив німецьку військову залозу [39, с. 67]. За відомостями міських книг, на початку XV ст. кількість німецьких іммігрантів, що осіли у Львові, сягала 70%, витісняючи інші народи з демографічної структури міста [40, с. 75]. Саме така міграційна політика надала підстави хроністу міста XVII ст. назвати його «німецьким» [41, с. 37].

Привілей на тевтонське право 1356 р. та похідні привілеї на: право складу, проведення торгів, ярмарок, звільнення від мита та податків, а також подальші привілеї XIV–XV ст.ст. були зорієнтовані виключно на католицьку громаду, що складалася переважно з німецьких колоністів. Утім, попри цю диспропорцію, привілей 1356 р. також легітимізував існування у Львові й інших громад: поляків, українців, вірмен, євреїв, татар, сарацинів та будь-яких інших [42, с. 27]. Привілей насамперед був спрямований на створення особливих правових умов існування для католицької громади міста, також передбачалась можливість влаштування автономій національних громад, що оселились у Львові ще за часів Галицько-Волинського князівства. Таким шансом створити власні автономні судові та адміністративні структури скористалися польська, вірменська та єврейська громади міста.

Львівська етнічна будова та стан речей не були унікальними, подібне можна було зустріти й в інших українських містах, до прикладу в Луцьку, де вірмени також мали свою автономію. У Володимирі проживало багато жидів, які не могли правитися магдебурзьким правом та підпадали під юрисдикцію старости, також була й вірменська громада, проте тут вона не мала автономії, а правилася саме магдебурзьким правом [43, с. 36]. У королівстві та великому князівстві намагалися стежити за тим, щоб єврейська громада не селилась поряд з християнською, а де це інколи траплялось, як у Ковелі, староста отримував великокнязівське розпорядження щодо переселення іудеїв до однієї вулиці та доглядав, щоб там не селилися християни [44, с. 56–57]. Така політика давала змогу запобігти соціально-економічним конфліктам в умовах народження ринку та розвитку товарно-грошових відносин.

Заради об'єктивності треба відзначити, що королівська влада, перетворюючи місто Лева на німецький форпост, доклала чимало зусиль, щоб усунути українську громаду від політичного та економічного життя міста. Також треба враховувати нечисленність українського населення та відсутність за князівських часів усталеного руського міського права, яке можна було б використати як правовий ґрунт для розбудови власної автономії, як це зробили вірмени чи євреї. Все це змусило українську громаду відступитися від автономії та приєднатися до громади магдебурзького права. Всі спроби політично зрівнятися з католицьким населенням чи на кшталт вірмен зробити автономію не отримали підтримки королівської влади, яка на папері начебто не була проти, видаючи та підтверджуючи привілеї українцям, утім, на практиці останні так і не виборили (чи то не викупили) її у протистоянні з польською громадою.

Потім настала черга й інших міст: м. Тербовля (1389 р.), м. Самбір (1390 р.), м. Луцьк (1432 р.), м. Кременець (1438 р.), м. Володимир (сер. XV ст.), м. Коропець (1453 р.), м. Бучач (1515 р.), м. Чортків (1522 р.), м. Тернопіль (1548 р.), м. Гусятин (1559 р.), м. Копичинці (1564 р.) та інші [45, с. 11]. У наступному столітті – м. Чернігів (1623 р.) [46].

Отже, в українських землях магдебурзьке право діяло як правова основа, на яку спиралося самоуправління у великих містах. І ці міста, як ми бачимо, виборювали це право у різний час, обсяг привілеїв у кожному конкретному випадку також різнився. Більш того, надалі вони зазнавали змін та доповнень залежно від того, як складалась відносина у громадах з королями чи то князями, наскільки місто було потужним економічно, навіть залежно від географії свого розташування. Саме таке впровадження німецького досвіду дало підстави М.С. Грушевському стверджувати, що воно призводило до докорінних змін у місцевому житті. Кожне місто існувало як маленька держава само по собі, без зв'язку з іншими. І ці нові польські порядки доводили українські міста до того, що вони поступово хиріли, упадали та втрачали значення культурних осередків. Особливо потерпав від нововведень

«тубільний» – український елемент, бо позитивні наслідки від поширення магдебурзького права (як ми бачили на прикладі львівської громади) відчували на собі власне німці та поляки [47, с. 201–203].

Своєю чергою М.В. Довнар-Запольський відзначав, що німецьке право від самого початку з'являлося в містах як своєрідний «оазис» задля потреб фінансово-економічних та адміністративно-правових, але з часом відбувається остаточне відокремлення міста від волості, землі і тоді широкою хвилею вливається німецьке право, але воно вже з'являється у переробленому вигляді, завдяки чому міцно врістає в життя [48, с. 805].

Набуття українськими містами магдебурзького права, а разом з тим і підтвердження статусу їх самоврядності відбувалося за умов, коли значна частина суспільних відносин цих міст регулювалася нормами звичаєвого права. Отже, значною мірою привілеї видавалися на підтвердження вже чинних норм звичаєвого права. І тут варто пригадати думку В.Б. Антоновича, що магдебурзьке право в містах залишалось зовсім далеким духу й поняттям південноруського народу і здебільшого суперечило загальним руським традиціям звичаєвого права, а як кодекс законоположень було «мертвою буквою» [49, с. 162, 170–171].

Незалежно від місця своєї дії магдебурзьке право розумілося як міська автономія для нових поселенців (колоністів), міське самоврядування з власним судочинством, що здійснювалося через виборні органи – раду і лаву або діничного в'їта, спадкоємне і відчужувальне право на міську нерухомість на певних умовах, постійний чинш як феодальну ренту, свободу вибору занять (у сфері торгівлі або ремеслі) [50].

Отже, отримання привілею на магдебургію тягло за собою певні наслідки: припинення дії звичаєвого права (чи то польського, чи то литовського, чи то руського, чи то будь-якого); влада воєвод, намісників або урядників відтепер не поширювалась на міщан, які потрапляли під юрисдикцію в'їта; запроваджувалося обрання органів міського самоврядування; в місті засновувались один або кілька ярмарок та дозволялися щотижневі торги; будівництво в центрі міста ратуші та адмінбудівель; дозволялося проводити займання незаселених ділянок у місті та поза ним, як і користування прилеглими лісами та угіддями.

Утім, помилково вважати, що місто на німецькому праві отримувало правовий імунітет та виводилось з-під влади державних інституцій як центральних, так і місцевих. Королівський або великокнязівські суди зберігали за собою апеляційний статус щодо справ міщан, що мали магдебурзьке право.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. Прага : Держ. друкарня в Празі, 1924. Ч. 1 : Доба литовсько-польська. Вип. 1: Пам'ятники права. 330 с. С. 18.
2. Lange O. Lokacja miast Wielkopolski właściowej; na prawie niemieckim w wiekach średnich (z mapą).

Pamiętnik Historyczno-Prawny / Pod red. P. Dabkowskiego. T. I. Z. 5. Lwów : Nakładem redakcji Pamiętnik Historyczno-Prawny. 1925. 79 s. S. 12–13.

3. Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. АН України, Ін-т історії України, Археограф. комісія. / Відп. ред. В.А. Смолій. Київ : Наук. думка, 1992. 352 с. С. 183.

4. Див.: Пичета В.И. Научный доклад: «Польский средневековый цех». Научная сессия истфака МГУ 23–24 мая 1945 года. Обзор Стоклицкая-Терешкович В. *Вопросы истории*. № 2. Октябрь. 1945. С. 144–146.

5. Швидько Г.К. ЛЕНДВІЙТ, земський в'їт. *Енциклопедія історії України* / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2009. Т. 6 : Ла–Мі 790 с.: іл.

6. Владімірський-Буданов М. Німецьке право в Польщі й Литві. *Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі XV–XVIII ст.* Львів : З друкарні Наук. тов. ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1903. С. 31.

7. Zientara B. Działalność lokacyjna jako droga awansu społecznego w Europie środkowej XII–XIV w. *Śląski kwartalnik historyczny Sobótka*. Bd. 36. 1981. S. 43–57. S. 52–53.

8. Владімірський-Буданов М. Німецьке право в Польщі й Литві. *Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі XV–XVIII ст.* Львів : З друкарні Наук. тов. ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1903. С. 107.

9. Кистяковский А.Ф. Права, по которым судится малороссийский народ высочайшим всепресветлейшия, державнейшия великия государыни императрицы Елисавет Петровны, самодержицы всероссийския, ее императорского священнейшего величества повелением : из трех книг, а именно: Статута литовского, Зерцала саксонского и приложенных при том двух прав, также из Книги порядка, по переводе из полского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от рождества Христова 1743 года / изданные под редакцией и с приложением исследования о сем Своде и о законах действовавших в Малороссии профессора А.Ф. Кистяковского. Киев : Унив. тип. (И.И. Завадзского), 1879. 1065 с. разд. паг. С. 60.

10. “Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum publicitus decretorum, approbatorumque cum nonnullis iuribus tam divinis quam humanis per serenissimum principem et dominum dominum (!) Alexandrum, Dei gratia Regem Poloniae, magnum ducem Lithwanie, Russie, Prussieque diminum et haeredem etc. Non tamen in illud priuilegium sed motu proprio region serenitatis sue p[er] adhortationem p[ro] instructione Regnicolarum, proque regni eiusdem, ac iusticie statu feliciter dirigendis eidem priuilegio annexis et ascriptis. Mandanteque sacra eadem Maiestate accuratissime castigates”.

11. Uruszczak W. Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Łaskiego z 1506 roku. URL: http://www.law.uj.edu.pl/users/khpp/statut_laski.htm.

12. Uruszczak W. Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Łaskiego z 1506 roku. URL: http://www.law.uj.edu.pl/users/khpp/statut_laski.htm.

13. Summa Legum Brevis Levis et Utilis Rajmunda Partenopejczyka – підручник з римського права, бувший поширеним у Польщі, який, окрім римського права, містить норми права канонічного, німецького та польського. Див.: Kamińska K. Summa Raymunda Partenopejczyka jako zabytek średniowiecznego prawa rzymskiego. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 1974. T. 26. Z. 1. S. 147–157.

14. Alexander confirmat omnia quae ex Joanni Łaski Statuto in hoc tomo citata sunt, quorum regestrum vide ad finem huius tomi. *Volumina Constitutionum*. T. 1 :

1493–1549. Vol. 1 : 1493–1526, przygotowanie do druku: Irena Dwornicka, Stanisław Grodziski, Waclaw Uruszczak. Warszawa. 1997. S. 172.

15. Sowina U. Wdowy i sieroty w świetle prawa w miastach Korony w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności. *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*. Cz. 1 : Od średniowiecza do wieku XVIII : praca zbiorowa / pod red. Marii Dąbrowskiej i Andrzeja Klondera. Warszawa : IAI PAN, 2002. 324 s. S. 17.

16. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право як джерело рецепції римського права в Україні. *Право України*. 2007. № 8. С. 121–125.

17. Vetulani A. W sprawie prawa chłopskiego w Polsce feudalnej. *Państwo i Prawo*. 1956. No 10. S. 624.

18. Rymaszewski Z. Lacińskie teksty Landrechtu Zwiercadła Saskiego w Polsce. *Versio Vratislaviensis, Versio Sandomiriensis, Łaski*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975. S. 150.

19. Jakowliv A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf der ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert. Leipzig, 1942. S. 28–29.

20. Maciejewski T. Historia prawa sadowego Polski. Koszalin : Wydawnictwa Uczelniane BWSH, 1998. 226 s. S. 24.

21. Гошко Т.Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.). Львів : Афіша, 2002. 255 с. С. 90.

22. Обзор памятников магдебургского права Западно-Русских городов литовской эпохи. Историко-юридическое исследование. Варшава : Тип. Варш. уч. округа, 1897. 201 с. С. 35.

23. Владімірський-Буданов М. Німецьке право в Польщі й Литві. *Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі XV–XVIII ст.* Львів : З друкарні Наук. тов. ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1903. С. 5.

24. Владімірський-Буданов М. Німецьке право в Польщі й Литві. *Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі XV–XVIII ст.* Львів : З друкарні Наук. тов. ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1903. С. 107.

25. Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Київ : Тип. Е.Я. Федорова, 1885. Т. 1: Исследования о городах юго-западного края. С. 165.

26. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.). Историко-правове дослідження. Львів : ПАІС, 2008. 406 с. С. 10.

27. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні. *Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі в XV–XVIII в.: у 2 ч.* Львів : Накладом НТШ, 1903–1904. Ч. 2. Німецьке право в Польщі й Литві, V (кінєць) / М. Владимирський-Буданов. Українські міста / В. Антонович. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні / Д. Багалій. 1904. С. 178–462. (Руська історична бібліотека / НТШ; Т. 24). С. 397–398.

28. Рогачевский А.Л. Меч Роланда: Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв. Санкт-Петербург : Изд. С.-Петербургского универ., 1996. 156 с. С. 21–22.

29. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo belskie od schyłku XIV do początku XVII w. Warszawa : Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Zakład Wydawniczy Letter Quality. 1993. 388 s. S. 206.

30. Гошко Т. Міське самоврядування на українських землях у 14–16 ст. Прага : Research Support Scheme. 2000. 111 с. С. 29.

31. Любавский М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. С приложением текста хартий, выданных великому князю Литовскому и его областям. Изд. 2-е. Москва : Московская художественная печатня, 1915. 414 с. С. 152–153.

32. Владімірський-Буданов М. Німецьке право в Польщі й Литві. *Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі XV–XVIII ст.* Львів : З друкарні Наук. тов. ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1903. С. 7.

33. Довнар-Запольский М.В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Киев : Тип. Император. ун-та Св. Владимира АО печ. и изд. дела Н.Т. Корчак-Новицкого, 1901. Т. I. 807 с. С. 275–276.

34. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Додатки: Фундатори Енциклопедії Українознавства 1954–1964 / Гол. ред. В. Кубійович; Ред. кол.: М. Глобенко (†), С. Гловінський, І. Кошелівець (літ. ред.), В. Маркус, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, М. Стахів, А. Фіголь, М. Чубатий, Ю. Шевельов, С. Янів (секр.). Наукове товариство ім. Шевченка. Париж; Нью-Йорк. 1962. Т. 4: Крушельницький Іван – Місто. 467 с. С. 1427–1428.

35. Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка». 2013. Т. 10. Т–Я 784 с.: іл. С. 415.

36. Полное собрание русских летописей. Санкт-Петербург : Тип. М.А. Александрова, 1908. Т. 2: Ипатьевская летопись. XVI с. 938 стлб. 87 с. Стлб. 842–843; 905. Також див.: Маркевич О. Печатки міст Галичини як історичне джерело. *Історичні джерела та їх використання*. / Ред. кол.: І.Л. Бутич, І.П. Крип'якевич, Ф.П. Шевченко, А.М. Катренко (відп. секр.). АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 2. Київ : Наукова думка, 1966. 288 с. С. 226.

37. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka na wschod od Odry. Poznan : Wydawnictwo Instytut Zachodni, 1945. 265 s. S. 124.

38. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. / Упор. М. Капраль. Львів. 1998. С. 7–28.

39. Zimorowicz J. V. Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur. Leopoli. 1899. P. 67.

40. Lück K. Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens. Plauen. 1937. S.75.

41. Zimorowicz J. V. Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur. Leopoli. 1899. P. 37.

42. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. / Упор. М. Капраль. Львів, 1998. С. 27.

43. Стопка К. Социальный и правовой статус армянских общин. *Художественная культура армянских общин на землях Речи Посполитой*: материалы Междунар. науч. конф. (Минск, 9–11 октября 2012 г.) / сост. И.Н. Скворцова. Минск : Арт Дизайн, 2013. 288 с. С. 36.

44. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Киев : В тип. И. и А. Давиденко. 1869. Ч. V. Т. 1: Акты о городах (1432–1798). 636 с. № XV. С. 56–57.

45. Бойко І.Й. Застосування Магдебурзького права у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 pp.). *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Т. 21 (60). № 2. 2008. С. 11–19. С. 11.

46. Привілеї польського короля Сигізмунда III про надання м. Чернігову магдебурзького права від 27.03.1623 р. ЦДДАУК. Ф. 1673. Оп. 2. Спр. 133.

47. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. Санкт-Петербург : Общественная польза, 1906. 512 с. С. 201–203.

48. Довнар-Запольский М.В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Киев : Тип. Император. ун-та Св. Владимира, 1901. Т. I. 932 с. С. 805.

49. Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Київ : Тип. Е. Я. Федорова, 1885. Т. 1: Исследования о городах юго-западного края. С. 162, 170–171.

50. Білоус Н.О. Магдебурзьке право. *Енциклопедія історії України* / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інст. історії України. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі 790 с.: іл.

Бутирін Є.О. ЗАПРОВАДЖЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ПЕРІОДУ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

У статті досліджується процес виникнення магдебурзького права, особливості його поширення на територію України, аналізується історіографія проблеми, розглядаються правовідносини, що регулювалися нормами магдебурзького права у сфері суспільно-правових відносин, управління, судовій сфері, сфері корпоративного права, торгівлі тощо. Зазначено, що «доба магдебургії» на німецьких землях була недовгою і в XVII ст. магдебурзьке право, з притаманною йому архаїчністю, починає поступатися рецепції римського права, яке було більш розвинутим та здатним обслуговувати складні суспільні відносини. Проте на сході Європи німецьке право продовжувало користуватися небувалим попитом й утримувало свої позиції тривалий час. Отримання привілею на магдебургію тягло за собою певні наслідки: припинення дії звичаєвого права (чи то польського, чи то литовського, чи то руського, чи то будь-якого); влада воєвод, намісників або урядників відтепер не поширювалась на міщан, які потрапляли під юрисдикцію вейта; запроваджувалося обрання органів міського самоврядування; в місті засновувались один або кілька ярмарок та дозволялися щотижневі торги; будівництво в центрі міста ратуші та адмінбудівель; дозволялося проводити займання незаселених ділянок у місті та поза ним, як і користування прилеглими лісами та угіддями. Зроблено висновок про помилкове враження, що місто на німецькому праві отримувало правовий імунітет та виводилось з-під влади державних інституцій як центральних, так і місцевих. Королівський або великокнязівські суди зберігали за собою апеляційний статус щодо справ міщан, що мали магдебурзьке право. Основним і характерним рисом німецького права на українському ґрунті є бажання відокремити міщан в окрему, замкнену в собі групу, яка би представляла по спроможності самостійну одиницю в соціальному і економічному значенні. Це годиться зовсім з устроєм Речі Посполитої, до якої по Люблінській унії приналежала Русь. За польськими поглядами, кожен стан мав займатися власним своїм ділом: шляхта мала володіти мечем і хлопами, духовенство – молитись, міщани – займатись промислами, торгівлею, ремеслом, хлопи – слухати своїх панів і обробляти їх ниви. Однак українському народові було важко вложитись в ці рамки: це не гармонізувало з його минулими традиціями.

Ключові слова: магдебурзьке право, грамота, органи самоврядування, магістрат, лава, рада, вейт, бурмістр, магістратські урядники.

Butyrin Ye.O. INTRODUCTION OF THE MAGDEBURG LAW ON THE TERRITORIES OF THE UKRAINIAN LANDS DURING THE LITHUANIAN-POLISH PERIOD

The article examines the process of the Magdeburg Law evolvement, the peculiarities of its extension on the territory of Ukraine, analyzes the historiography of the problem, examines the legal relations regulated by the norms of the Magdeburg Law in the field of social and legal relations, administration, the judicial sphere, the sphere of corporate law, trade, etc. It has been noted that “Magdeburg period” on the German lands was not long-lasting in the XVII century. Magdeburg law, with its inherent archaicity, yielded to the reception of Roman law, which was more developed and capable of serving complex social relations. However, in Eastern Europe, German law continued to enjoy unprecedented demand and retained its position for a long time. Obtaining a privilege at Magdeburg entailed certain consequences: the termination of the practice of customary law (whether it was Polish, or Lithuanian, or Russian, or any other one); power of voivods, governors, namisnik or governors did not extend to the bourgeois who fell under the jurisdiction of the regime; the election of bodies of local self-government was introduced; one or several fairs were founded in the city and weekly bids were allowed; construction of the city hall in the city center and administrative buildings; it was allowed to ignite uninhabited areas in the city and beyond, as well as the use of adjacent forests and lands. The conclusion was made about the wrong perception that the city on German law received legal immunity and was withdrawn from the power of state institutions, both central and local. The royal or grand-ducal courts retained their appellate status with respect to the affairs of the burghers who had the Magdeburg law. The main and characteristic feature of German law on the Ukrainian land was the desire to separate the citizens into a separate, self-contained group, which would represent an independent unit in the social and economic sense by chance. This is quite possible with the structure of the Polish-Lithuanian Commonwealth, to which the Rus Union was granted by the Lublin Union. According to Polish views, every state had to do its own affairs: the szlachta had to master sword and claps, the clergy – to pray, the burghers – to deal with crafts, trade, serviles – to listen to their masters and to cultivate their fields. However, it was difficult for the Ukrainian people to embed in this framework: it did not harmonize with its past.

Key words: Magdeburg law, diploma, bodies of self-government, magistrate, lava, council, bailiff, barmist, magistrates.